

A RISZTOTELÉSZ MEGHATÁROZÁSA a barátságról lélekfilozófiai megközelítésben vetíti eléink az erények e jellegzetes megjelenését, ami alapvetően olyan kapcsolat, ahol a résztvevő felek kölcsönös önérvényesítése a cselekvés nélkülözhetetlen előfeltétele. Gyökérzetét tekintve ezt, az ember természetében rejlő, erkölcsileg érvényesülő hajlamok és adottságok együttállása hozza létre. A barátság olyan *areté*, amely egy adott állapotot és tevékenységet egyszerre feltételez. A *Nikomakhoszi etika* nyolcadik és kilencedik könyve foglalja össze a barátság lelki-szellemi összefüggéseit. Arisztotelész szerint „Barátok nélkül ugyanis senkinek sem lehet kedves az élete, még ha minden egyéb jóban része van is; sőt talán éppen a gazdagoknak s az uralom és a hatalom birtokosainak van a legnagyobb szükségük barátokra, mert hiszen különben mi hasznuk volna helyzetük előnyeiből, ha nem volna alkalmuk jótétemények gyakorlására, amelyeket pedig éppen barátaikkal szemben gyakorolhatnak a legjobban és a legdicséretreméltóbban?! Avagy hogy is őrizhetnék és tarthatnák meg szerencséjüket barátok nélkül? Hiszen minél nagyobb a jólét, annál könnyebben felborulhat! A szegénységben vagy más nyomorúságban mindenki úgy érzi, hogy csak egy helyre menekülhet: barátaihoz; a barátság nagy segítséget jelent az ifjaknak, mert megóvjá őket a botlásoktól; az öregeknek, mert gyámolítja őket, s könnyít rajtuk abban, aminek elvégzésére gyengeségük miatt már nem képesek; de segítséget jelent azoknak is, akik erejük teljében vannak – az erkölcsös cselekedetek végrehajtására: „Ha ketten mennek együtt” Így nemcsak a gondolkodásban, hanem a cselekvésben is többre megy az ember.”¹

A barátság érzése megalapozásában szorosan összefügg a szeretettel. Ez jelenti azt a talajt, amelyből a barátság magvainak közös gyökerei kihajtanak. Sőt Arisztotelész szerint az államot is a barátság érzése tartja össze, hiszen ez a szervezet egység és egyetértés nélkül nem állhat fenn, s a törvényhozó pedig legfőképpen az egyetértésre kell, hogy törekedjen. Azt is hozzátesszi ehhez, hogy ha a barátság érzése már kialakult, akkor már nincs is szükség igazságosságra, hiszen ebben a korrelációban az igazságosság legmagasabb szintje már alapvetően baráti jellegű. Ha valakinek sok barátja van, s szeretik, és dicsérettel illetik egymást a barátok, ezt erkölcsileg szépnek is tartjuk, és ez már megközelíti a jó fogalmát is.

¹ Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987., 215. o., fordította: Szabó Miklós (a továbbiakban: *Nikomakhoszi*)

A barátság motorja a vágyakozás, amelyben jelentős szerepet tölt be a hasonlóság felismerése, hiszen ez erősíti az együvé tartozás érzését. Ezzel kapcsolatban Arisztotelész rámutat arra is, hogy a hasonló emberek azonban egymással szembe is fordulhatnak, de ez az ellentétesség sem lehet a későbbiekben kizáró oka a születő barátságnak. Lehet-e barátunk egy gonosz ember? Avagy a gonosz barátja is csak gonosz lehet? Számtalan példa bizonyítja, hogy ha valaki egy tulajdonsága alapján vagy egy bizonyos szituációban gonoszul viselkedik, attól még azokkal szemben, akikkel nem gonosz, lehet barát, sőt két gonosz számára is a kölcsönös rokonszenv barátsággként tételeződik. Ha bizonyos ügyeiben a barátom gonosz módon cselekszik, de bennünket már régi barátság fűz össze, két lehetőségem van: egyrészt gonoszsága miatt felfüggesztem a barátságot, avagy nem szakítom meg kapcsolatunkat, hanem bízom abban, hogy barátságunk alapján be tudom bizonyítani neki, hogy aktuális cselekedeteiben tévedett, s talán megváltoztatja véleményét, s helyre áll barátságunk erkölcsi egyensúlya. A barátság célja a jó elérése. A jó pedig lehet kölcsönös avagy különös önérték: a kölcsönös önérték a közösen megvalósított jó, a különös önérték pedig a barátságban keres támasztékot, és esetlegesen a másik fél önértékének a korlátozását kéri a megvalósításhoz, s a másik fél ezt barátságából vállalhatja is.

Arisztotelész ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a jóról rendkívül különböző a véleményünk: „az is világos, hogy senki sem azt kedveli, ami neki valóban jó, hanem azt, amit ő annak tart. Ámbár ez végeredményben egyre megy, mert legfeljebb úgy fejezzük ki magunkat, hogy rokonszenvet csak az vált ki, amit jónak tartunk. Azonban – bár háromféle okból vonzódhatunk valamihez – az élettelen tárgyak iránt érzett szeretetre mégsem szoktuk alkalmazni a barátság kifejezést, mert ez esetben nem lehet szó a barátság viszonzásáról, sem pedig arról, hogy az illető tárgyak javát akarjuk: nevetséges volna pl. azt mondani, hogy javát akarjuk a bornak, legfeljebb azt akarhatjuk, hogy megmaradjon, s aztán a miénk legyen; márpedig általános vélemény szerint a barátnak javát kell akarnunk, érte magáért. Aki ilyenformán akarja másnak a javát, azt jóakaratú embernek nevezzük, de csak abban az esetben, ha ugyanez a hajlam nem nyilvánul meg a másik fél részéről is; mert azt a jóakaratot, amely kölcsönösségen alapszik már barátságnak nevezzük. Sőt ehhez talán még azt is hozzá kell tennünk, hogy e jóakaratnak nem szabad a két fél előtt titokban maradnia. Mert az ember sokszor olyanokkal szemben is tanúsíthat jóindulatot, akiket sohasem látott, csak éppen feltételezi róluk, hogy jóra való, hasznos emberek; s fordítva, ugyanígy viselkedhetnek ez utóbbiak is vele szemben.”²

² *Nikomakhoszi* 229. o

Arisztotelész a barátság három típusát különbözteti meg, s mindháromban közös a vonzalom és a viszonzszeretet. Persze e kapcsolat mértékeiben különböző e három típus jellege. A haszonért egymást szeretők típusa nem az emberi tulajdonságok kölcsönös vonzalma, hanem a kézzel fogható haszon elvárása alapján kapcsolódnak össze. Ennek a típusnak sokféle módzata lehetséges, kezdve azzal, hogy valakit például azért szeretnek, mert állandóan vidám, de mint ember nem áll hozzám közel, egészen addig, amikor valakitől egy deklarált barátság alapján anyagi hasznot remélek. Ezt a formát Arisztotelész *járulékos barátságnak* nevezi. Ez a barátság törékeny, nem tartós, hiszen ha megszűnik a haszon rendszeressége, már okafogyottá is válik. Ezt a típust Arisztotelész elsősorban az idősebb emberek közötti kapcsolatokban érzékeli, akik már a kellemes helyett a haszonban gondolkodnak. A tökéletes barátság Arisztotelész szerint az, amikor a felek számára az erkölcsi jó tudatos erényként jelenik meg. Ez már nem járulékos barátság, hanem az érzés éppen egymás lényegére vonatkozik, ami egyben a legmagasabb rendű közös lényeg is. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy egymás számára hasznosak is legyenek. Az igazi barátság kis számú, hiszen ennek létrejöttéhez hosszabb idő szükséges. Ezen kívül a bizalom megalapozása is, mint próba, időigényes. A harmadik típus a gyönyörűség érzésén alapuló barátság, ami közel áll az előbbi erényben megtestesülő formához, de abban különbözik, hogy itt már a szerelmi kapcsolat érzése is szerepet játszik. Akkor válik viszont ez a barátság látszattá, ha benne a szerelem kapcsán a pusztán gyönyört keressük, ami már lesüllyeszt arra a szintre, hogy a hasznot tekintsük elsődlegesnek. A gyönyör cseréjéért, ha nem vagyunk eléggé erényesek, a barátság látszatát is gyakorta fenntartjuk. Ha ugyanis megszűnik a gyönyör, eltűnik a haszon és vele együtt a barátság látszata is.

E három forma kölcsönhatásainak jellemzésével jelöli meg Arisztotelész a barátságot, mint értéket. Tehát az erényes barátság és a járulékos barátság közötti demarkációs vonal a lelki alkat alapján érzett vonzalom, illetve a tevékenység alapján érzett kötődés között húzódik.

A barátság formáinak alapvető összefüggései Arisztotelész megfogalmazásában, az elmúlt közel két és fél ezer évben, nem változtak. Seneca nem tartja szükségyszerűnek a barátságot a bölcs ember számára, hiszen az beéri önmagával. „A bölcs, ha beéri is önmagával, mégis akar barátot, ha semmi másért, hát hogy gyakorolja a baráti érzést: ilyen nagy erény ne heverjen paragon.”³

Seneca is az arisztotelészi modellt követi, és a haszon és érdek alapján szövődő barátságot futónak nevezi. Részletesen elemzi a kifizetődő barátságot, s Epikurosszal vitatkozva hozzáteszi: „Mivégre szerzek barátot? Hogy legyen, akiért meghalhattam, hogy legyen, akít a száműzetésbe kövessenek, akinek

³ *Nikomachoszi* 232. o.

halála elé vessem és feláldozzam magam; amiről te írsz, az kereskedelem, nem barátság – az előnyökhöz kapcsolódik, a következményeket veszi tekintetbe.”⁴

Rokonnak tartja Seneca a szerelmi és a baráti vonzalmoat, sőt ez utóbbit *esztelen barátságnak* is mondja, majd ehhez fűzi hozzá, hogy a bölcs, aki ugyan beéri önmagával, barátság nélkül is élhet boldogan, de megkülönbözteti az élet egyéb területeit, amihez viszont sok mindenre van szükségünk. A bölcs, ha megvalósítja önmaga számára a legfőbb jót, ténylegesen lehet boldog barátok nélkül is, de ettől függetlenül élete során kerülhet olyan helyzetbe, hogy mégsem nélkülözheti a barátokat.

Arisztotelész szerint a boldogságban élő ember számára nélkülözhetők a hasznos barátok, de szükségesek azok az emberek, akikkel kellemesen élhet együtt. A barátokban meg kell lennie az erkölcsi jónak, s ehhez fűzi hozzá, hogy a hatalom emberei kétféle barátot tartanak, egyrészt, akikből hasznot húznak, másrészt, akik kedvesek számukra; e két típus azonban nem szokott ugyanaz a személy lenni, hiszen az erkölcsös és kedves barát nem biztos, hogy alkalmas a haszonelvű célok megvalósításához. Ugyanakkor fontos hozzáfűzni azt is, hogy a barátság imént bemutatott típusainak az egyenlőségben kell alapulnia, hiszen a kölcsönösségben meg kell valósulnia az egyensúlynak. Az erényen működő barátság mentesülhet a rágalom hatásaitól, s ebben rejlik tartósságának titka.

Vannak ugyanakkor a barátságnak olyan formái is, amikor az egyensúly nem érvényesül, hanem az egyik fél például fölényben van a másikkal szemben (szülő-gyermek kapcsolat, férj-feleség viszony, uralkodók és alárendeltjeik nexusa). Ezekben a kapcsolatokban a fölény különféle módon fejeződik ki. Ennek alapja az, hogy más és más erényt követnek, azaz ugyanabból a kapcsolathoz másként részesülnek a felek, de ebben az esetben ilyen az egyensúly alapja. Az egyenlőség szerepe is rendkívül eltérő a különféle barátság-típusokban Arisztotelész szerint. „Más az egyenlőség szerepe az igazságosságban, s más a barátságban: az igazságosságban első helyen áll az érdem szerinti egyenlőség, s csak második helyen a mennyiség szerint mért egyenlőség; a barátság esetében pedig fordítva, első helyen a mennyiség szerint, s csak második helyen az érdem szerinti egyenlőség. Ez világosan látszik akkor, ha a két fél közt erény, gonoszság, jólét vagy más tekintetben nagy különbség mutatkozik: ilyen esetben barátságról már nem is lehet szó, sőt erre az illetők számot sem tartanak. Legnyilvánvalóbb ez az istenek esetében, mert mindenféle jóban ők magaslanak ki leginkább. De világos a királyok esetében is, mert hiszen az ő barátságukra sem tarthatja magát méltónak az, aki mélyen alattuk áll; sőt a legjobbak és a legbölcsebbek barátságára sem áhítoznak a semmirekellők.”⁵

⁴ *Nikomakhoszi* 255. o

⁵ *Nikomakhoszi* 258. o

Az életben megfigyelhető tendencia viszont az, hogy az emberek inkább szeretnek mások megbecsülésében részesülni, mint ők maguk nyújtani ezt a megbecsülést. Ebből fakad a színlelő és hízeglő szeretet, ami a nem materiális haszonszerzés egyik formája. Erényesebb az, írja Arisztotelész, ha inkább mi szeretünk, semmint, hogy minket szeressenek. Az általunk érzett szeretetnek az önmagáért valósága az igazi érdem. Az, hogy egy barátságban nincs egyensúly, annak gyakori oka, hogy az életviszonyokban szegényebbek olyanok barátságát keresik, akik valamiben kiemelkedtek, gazdagok vagy műveltek, s itt a barátság elnyeréséért más valamit nyújtanak cserébe. A barátságnak ez a típusa különféle érdemeket kísérel meg egyensúlyba hozni.

Arisztotelész értelmezésében a barátság feltételezi az igazságosság jelenlétét is. „Mert mintha a közösségben lenne valamiféle igazságosság, de lenne barátság is: az ember barátjának szokta nevezni azt, akivel együtt hajózik, együtt katonáskodik, s akivel másféle közösségben együtt él. S csak annyiban lehet szó emberek közti barátságról – aminthogy igazságosságról is –, amennyiben ápolják a közösséget. Ez a közmondás tehát: „a barátok vagyona közös”, nagyon is igaz, mert a barátság közösségben nyilvánul meg. A testvérek és kebelbeli barátok között minden közös; egyebüitt azonban csak bizonyos meghatározott javak közösek, hol több, hol meg kevesebb, mert a barátság is hol erősebb, hol meg gyengébb. De különbözők az igazságosság formái is: más az igazságosság a szülők és a gyermekek, s más a testvérek egymás közötti viszonyában, más a kebelbeli jó barátok, s más a polgárok közt, és így tovább, a baráti viszony többi változataiban.”⁶

Arisztotelész ezután hosszan értekezik barátság és a közösségi politika összefüggéseiről. Mivel minden barátság valamely közösségben alakul ki, a közösségek pedig általában az államok részei, ezért szükséges ezt az összefüggést is feltárni. A polgárok különféle célokért hoznak létre egyesüléseket, s e célok megvalósításának haszna alakítja az élet folyamatait. Rámutat arra is, hogy az állami közösségek ne csupán a pillanatnyi haszon megragadására törekedjenek, hanem figyelmük terjedjen ki az élet egyéb vonatkozásaira is. Ezek a vallás, a kultúra és a társas lét egyéb formái. Ezek a kapcsolatok pedig szintén feltételezik a baráti viszonyok érvényesülését. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* nyolcadik könyvében az általa érvényesnek tartott háromféle államformát is úgy jellemzi, mint a családtagok egymáshoz való viszonyait. Például az apának a fiaikhoz való viszonya a királyság formáját mutatja, a türannisz típusa az úr és szolga viszonyhoz hasonlatos, míg a timokrácia a testvérek közötti kapcsolattal jellemezhető. Így mindegyik államformában fellelhetjük a barátság egy-egy aktuális típusát. Az arisztokratikus állam pedig a férj és feleség viszonya alapján jellemezhető, s alapjuk a közösséghez való viszony.

⁶ *Nikomakhoszi* 269-270. o

A *Nikomakhoszi etika* kilencedik könyvében Arisztotelész a barátságban résztvevő arányosságait jellemzi. Középpontba állítja a jellemen alapuló barátságot, amelyet a legmaradandóbbnak tart. Kiemeli azok barátságát, akik a filozófia művelésére egyesülnek, hiszen itt tulajdoníthatunk legnagyobb szerepet az igazságosságnak. Ezután a barátság próbáira hívja fel a figyelmet. Érdekes-e felbontanunk egy barátságot azért, mert akire éppen számítunk nem tart ki mellettünk hűségesen? Erre azt javasolja, hogy csak az erkölcsi jót kell szeretni, és a rosszat még kedvelni sem szabad, hiszen akkor a hitványhoz válunk hasonlóvá. Az ilyen barátság felbontását jól meg kell gondolnunk, s döntésünket azzal kell megalapoznunk, hogy vajon az, akiben csalódunk, az erkölcsi tekintetben javíthatatlan-e, avagy erkölcsi segítségünkkel jó útra tereljük, és így elősegítjük további barátságunk erkölcsi érvényét. Azonban akkor, ha belátjuk, hogy nem tudjuk megmenteni a javíthatatlant, természetesen fel kell bontanunk a barátságot, hiszen az erény és értékek egyensúlya már nem helyreállítható. Arisztotelész azt javasolja, hogy ebben a helyzetben az önmagunkhoz való viszonyt vizsgáljuk meg az alapján, hogy önmagunk egyensúlyát fenn tudjuk-e tartani, avagy nem. „Egyébként minden ember önmagának akarja a jót: senki sem választja azt, hogy előbb mássá átváltozva, akár az egész világot az a másvalaki birtokolja – hiszen már most is az isten birtokolja a jót –, hanem csak azon feltétel mellett kívánja ezt, hogy megmarad annak, ami. Viszont minden ember lényegének a gondolkodó részt kell tartanunk, vagy legalábbis elsősorban ezt. Ámde a maga társaságában is szívesen van a becsületes ember, s ezt örömet tesz, mert a véghezvitt cselekedetekre való visszaemlékezés gyönyörűsége, a jövőre vonatkozó reményei pedig jók, tehát kellemesek is. Elméje bővében van a szemlélnivalóknak.”⁷

Az önmagunkhoz való viszony megmérése azért fontos, mert a barátban mintegy önmagunk mását is keressük, s ennek jellemzőit a tulajdonságokban, a lelki alkatban és a jellemben találhatjuk fel. Arisztotelész rámutat arra is, hogy a túlzásba vitt barátság már az önszeretet egyik formája. Ennek a megállapításnak a túlsó határa pedig az, hogy az elvetemült gonosz ember azért keresi rendszeresen mások társaságát, hogy önmagától elmenekülve szabaduljon rossz emlékeitől is.

Megkülönbözteti mindezentúl a barátsághoz képest a jóindulatot. Ezt bárkivel szemben gyakorolhatjuk, és egyes elemeiben hasonlíthat a barátságra. A jóakarásban sok a véletlen elem, s hasonlatos a rokonszenyhez. Mindkettő azonban lehetőség egy barátság kezdetéhez. „Éppen ezért a jóindulatot átvitt értelemben tétlen barátságnak is nevezhetnénk, amely azonban, ha soká tart, meghitt viszonyná fejlődik. Lassanként barátsággá válhat, de persze nem olyanná, aminek a haszon vagy a gyönyörűség az alapja, mert hiszen a jó-

⁷ *Nikomakhoszi* 218. o

indulat sem ezekért van. Mert aki jótéteményekben részesült, az annak fejében, amit élvezett, a maga részéről jóindulatot tanúsít, s ezzel az igazságnak tesz eleget; aki viszont csak azért kívánja másnak a boldogulását, mert azt reméli, hogy általa ő maga is jólétbe jut, az nyilván nem az illetőnek a jó-akarója, hanem sokkal inkább önmagának; aminthogy azt sem mondhatjuk róla, hogy barátja neki, ha csupán érdekből jár a kedvében.”⁸

Ezután a barátságok látszatait vizsgálja Arisztotelész, s először az egyetértést teszi a terítékre. Mivel bárkivel egyetérthetünk, ezért ennek a formának alapvetően nincs köze a barátsághoz, de a barátságban az egyetértés ugyanolyan súllyal lehet jelen, mint az egyet nem értés. Az egyéni nexusokból ezt a fogalmat Arisztotelész kiemeli, és azt mondja, hogy a közösségi szinten érvényesülő egyetértés az állam életben megnyilvánuló barátsággal azonos. Mindehhez fűződik hozzá azon vélemények csoportja, amelyek jelentősen megoszlanak abban, hogy az embernek önmagának kell-e jobban szeretnie vagy másokat. A túlzott önszeretet gyakorta kritika tárgya, s legfőképpen az erkölcsileg fogyatékos személyiség jellemzője.

Tehát ismét az önmagunkhoz mért viszony szerepét kell tisztáznunk a barátságban. Arisztotelész itt rámutat arra, hogy az erkölcsileg jó embernek bizonyos értelemben önzőnek kell lennie, azaz önző módon az erkölcsi jót választja, s így magának követeli az önfeláldozást, a hűséget, az adakozást, a nemes tettek átengedését stb... Másfelől az erkölcsi jó birtokba vétele, képviselve kellemes és jó dolog, s közvetlenül érzékelteti a létezés foglatát. „Ha tehát a boldog embernek a létezés – minthogy ez természettől fogva jó és gyönyörűsége – önmagában véve is kívánatos, s ha majdnem ugyanezt mondhatjuk a barát létezéséről is: akkor a barátot is a kívánatos javak közé kell számítanunk”⁹

Arisztotelész a barátság középfogalmának mértékét akkor tartja helyesnek, ha sem barát nélkül nem maradunk, illetve túl sok barátot sem tartunk. Ennek az is oka, hogy egyrészt a barát nélküli lét magánya nem természetes, másrészt a túl sok barát vizontszolgálata eléggé fáradtságos művelet. A döntő szempont az, hogy annyi barátunk legyen, ahánnyal lehetséges közös életet folytatnunk, azaz a bensőségesség alapján csak kevés igazi barátunk lehet. Arisztotelész megjegyzi, hogy az igazi, nagy barátság általában csak két ember között lehetséges. A sok emberrel fenntartott, barátsághoz hasonlatos viszony inkább polgártársi kapcsolat. A barát minden élethelyzetben fontos szerepet tölt be: a jószerecsében együtt örül, míg a balszerencsében osztozik. A balsorsban való megosztózás csökkenti a fájdalmat, a kétségbeesést; azaz

⁸ Seneca: *Erkölcsi levelek*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974., 29. o., fordította: Kurcz Ágnes (a továbbiakban: *Seneca*)

⁹ *Seneca* 30. o

átveszi a balsors terheinek egy részét. Arisztotelész azzal zárja fejtegetéseit a barátságról, hogy ez a közösségalkotás egyik formája, s ha megtaláljuk a barátot, akkor az erkölcsi jó közös megvalósításában az együttélés létmegvalósítása megerősödik, és ez a boldog és kellemes élet biztos alapját jelenti.

A *Nikomakhoszi etika* születése óta eltelt, közel két- és félezer esztendő sem jogosít fel bennünket arra, hogy a barátságról, vagy akár bármely más alapvető emberi erényről többet tudjunk mondani, avagy olyan illúzió rabjai legyünk, hogy a technikai- és civilizatórikus fejlődés során erkölcsi vagy morális többletre tettünk szert. Épp a XX. század az ékes bizonyíték arra, hogy a külső fejlődés szempontjából legsikeresebb század újjáélesztette a legaljasabb barbarizmust, ami igencsak áthúzódni látszik a XXI. századba is.

Alasdair MacIntyre *Az erény nyomában*¹⁰ című könyvében így fogalmazza meg az erény alapvető fogalmát: „*Az erény olyan szerzett emberi tulajdonság, melynek birtoklása és gyakorlása általában képessé tesz bennünket a gyakorlathoz tartozó belső jók elérésére, hiányuk pedig ténylegesen meggátol bennünket e javak bármelyikének is az elérésében.* A későbbiekben bővítenünk és javítanunk is kell ezt a definíciót. De már első közelítésként is megvilágítja az erényeknek az emberi életben elfoglalt helyét. Ugyanis nem nehéz bizonyos kulcsfontosságú erények egész sora esetében megmutatni, hogy nélkülük el vannak zárva előlünk a gyakorlatokhoz tartozó belső jók, ám nem csupán általánosságban, hanem nagyon is konkrét módon.”¹¹

MacIntyre az alapvető erények gyakorlásában a belső jó és a kiválósággal kapcsolatos mércéket állítja középpontba. Mindennek érvényesülésében az az előfeltétel, hogy kapcsolat legyen a résztvevők között, és meghatározottak legyenek az erények vonatkozásában a partnerek közötti viszonyok. Ezzel kapcsolatban pedig az erényeknek a gyakorlatban elfoglalt helyét vizsgálja abból a szempontból, hogy azok pusztán technikai fogások készletei, avagy egységes célra irányulnak. Az erények kapcsolata különböző a külső, illetve a belső jókkal: „Az erények (s nem csak látszatuk vagy hasonmásuk) birtoklása szükséges az utóbbiak eléréséhez; ám az erények birtoklása tökéletesen meggátolhat bennünket a külső jók elérésében. Fontos hangsúlyoznom ezen a ponton, hogy a külső jók valóban javak. Nemcsak jellegzetesen emberi vágyak tárgyai, melyeknek elosztása ad értelmet az igazságosság és a nagylelkűség erényeinek, de senki sem vetheti meg őket teljesen bizonyos fokú képmutatás nélkül. Ám lévén a világ olyan, amilyen, az őszinteség, az igazságosság és a bátorság erényeinek ápolása köztudottan meg fog akadályozni bennünket abban, hogy gazdagok, híresek vagy hatalmasok legyünk. Így

¹⁰ Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999., (a továbbiakban: MacIntyre)

¹¹ MacIntyre 257. o

remélhetjük ugyan, hogy az erények birtoklása révén nemcsak megfelelhünk a kiválóság mércéinek, és bizonyos gyakorlatokhoz tartozó belső jókra tehetünk szert, hanem gazdagságra, hírnévre és hatalomra is szert tehetünk, ám az erények mindig potenciális gátat jelentenek e kellemes javak birtoklására irányuló törekvésünk útjában.”¹²

MacIntyre a tradíció tekintetében az erényekről szóló elemzését közelállónak tartja az arisztotelészi alapvetéshez. Kiemeli, hogy az erények jellegzetessége az, hogy *a következményekre való tekintet nélkül* kell gyakorolni őket ahhoz, hogy hatékonyak lehessenek az erényeket betetőző jutalmaknak, a belső jóknak a megformálásában. A problémát ezzel kapcsolatban az okozza, hogy a modern korban az utilitarista szemléletmód nem képes megkülönböztetni a gyakorlathoz tartozó külső és belső jókat.

MacIntyre az erényeket legfőképpen a gyakorlatban betöltött funkciójuk működése szerint értékeli, s eszerint nem zárható ki az az eset, amikor olyan viszonyok merülnek fel az erényeket érintő közösségi kapcsolatokban, amelyek alapvetően gonoszak. Itt a problémát a különféle erények együttes gyakorlásának egyensúlykérdései jelentik. Például bizonyos erények gyakorlása más erényeket hátrányosan érinthet, azaz amikor egyes erényekben megvalósul a belső jó, ezzel párhuzamosan más, szükséges erényekről megfeledkezhetünk. S ennek igazolására kifogásokkal élhetünk. Ezt azzal lehet kiküszöbölni, hogy megpróbáljuk rangsorolni és értékelni az erényekhez tartozó belső jókat, s így annyit elérhetünk, hogy a különféle erények együttes gyakorlásában egy relatív egyensúlyt hozunk létre.

Mindehhez hozzáköthető az is, hogy az erényekkel összefüggő minden morálfilozófiával együtt jár egy sajátos társadalomkép is. „Az erényre vonatkozó elképzelések marginalizálódnak ebben a kultúrában, és az erények hagyománya csak a központi kultúra peremén elhelyezkedő társadalmi csoportok életében marad központi jelentőségű. A liberális vagy bürokratikus individualizmus központi kultúráján belül új erényelképzelések jelennek meg, és az erény fogalma maga is átalakul”¹³

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a barátság – mint erény – gyakorlásának koherens alapfeltétele bizonyos érzelmi attitűdök jelenléte. Ez az érzelem olyan jelenség-együttesben jön létre, amelyben a közös jóhoz való ragaszkodás tölti be a középponti szerepet. Gyakorta azonban ez az érzelem másodlagossá válik, ha például ez a fogalom egy társadalmi vagy politikai kapcsolatot jelöl. Ezzel kapcsolatban idézi MacIntyre E. M. Forstert, aki szerint, ha arra kerülne a sor, hogy vagy a hazáját, vagy a barátját kell elárulnia, akkor úgy reméli, hogy lesz bátorsága ahhoz, hogy a

¹² MacIntyre 264. o.

¹³ MacIntyre 301-302. o

hazáját árulja el. Arisztotelész viszont azt állítja, hogy nincs hazája annak, aki ilyen ellentétet képes felállítani. E szemléletmód alapján – MacIntyre szerint – a modern liberális politikai társadalom is hazátlan abból a szempontból, hogy a barátságnak csak a kölcsönös haszonnyújtás alapján tulajdonítanak jelentőséget. Mindennek oka az lehet, hogy a modern liberális társadalmak egyfajta pluralista erkölcsi álláspontot képviselnek, és ez nem fér bele az arisztotelészi erényelmélet egységébe. Persze azzal is érvelhetnek a modern haszonelvű gondolkodók, hogy az arisztotelészi elmélet egységessége túlzottan leegyszerűsítő, és a modern élet gyakorlati bonyolultságai már nem helyezhetők bele az antik elmélet koherens világába. MacIntyre álláspontja szerint az erényekkel kapcsolatban nem állítható fel hierarchikus egység, és az arisztotelészi szemlélet csak mint idea közelíthető, de mint gyakorlat, általában nem. A modern kor erényekről szóló értékfilozófiája tulajdonképpen Arisztotelészhez képest egy fordított álláspontot képvisel: „Ahhoz, hogy valaki *eudaimónná* váljék, anyagi és társadalmi előfeltételek szükségesek. A háztartás és a városállam teszi lehetővé a metafizikai emberi tervet. Ám az általuk biztosított javak, bár szükségesek ugyan, és maguk is e teljes emberi élet részét alkotják, metafizikai álláspontból nézve alárendelt jelentőségűek. Mindazonáltal sok helyütt, ahol Arisztotelész az egyes erényeket tárgyalja, nagyon furcsa volna az a gondolat, hogy birtoklásuk és gyakorlásuk végső soron alá van rendelve a metafizikai kontemplációnak.”¹⁴

Ezután MacIntyre a szabadság státuszát értékeli az arisztotelészi barátság-típológia alapján. Itt a fő kérdés az, hogy a szabadság mennyiben előfeltétele az erények gyakorlásának és a jó elérésének. Arisztotelész erénykatalógusában a magas rangú és gazdag emberek számára biztosított elsősorban a magasabb rendű erények elérése, így az alacsonyabb rendűek erényei kiszorulnak értelmezéséből. „Feltehetően ebben gyökerezik az a paradoxon, hogy az az Arisztotelész, aki a városállam társadalmi életének formáit a lényegi emberi természet számára normaadónak tekintette, maga annak a makedón királyi hatalomnak volt a szolgája, amely lerombolta a városállamot, mint szabad társadalmat. Arisztotelész nem értette meg a polisz átmeneti jellegét, mert általában a történetiséget kevésbé vagy egyáltalában nem értette meg. Ezért számára egy sor kérdés föl sem vetődhet, beleértve azokat is, amelyek azzal foglalkoznak, hogyan válhatnak a rabszolgáállapotban levő emberek vagy a barbárok *poliszlakókká*. Arisztotelész szerint egyesek a „természetük-nél fogva” csak rabszolgák.”¹⁵

Arisztotelész szemléletében fontos szerepet tölt be az emberi élet értelmével kapcsolatban az élvezet fontossága. A sikeres cselekvést, a célok

¹⁴ MacIntyre 215. o

¹⁵ MacIntyre 217. o

beteljesítését az örömrész követi, s ez nem más, mint az emberi élet *telosza*. Összeköti a kiválóságra és a legnagyobb jóra való törekvés során érzett örömet a gyönyörrel és a boldogsággal. Természetesen ez a szemlélet a modern haszonelvűség korában az alapján értelmezhető, hogy az adott személyiség milyen viszonyt alakít ki a különféle értékekkel, illetve milyen hajlandósága van az értékek megtanulására és képviselésére. Ebben az adott egyénnel együtt kell vizsgálnunk az erények és a hibák kölcsönhatásait. MacIntyre ezzel kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy mindezt az egyén és közösség kapcsolatában kell vizsgálni, és az erények nem határozhatók meg pusztán a kellemesség vagy a hasznosság fogalmai alapján. „A hasznosság vagy a gyönyör mércéje az ember, mint élőlény – vagyis a sajátos kultúra nélküli és előtti ember – által már rögzítettett. Ám a kultúra nélküli ember mítosz. Biológiai természetünk bizonyosan behatárolja valamennyi kulturális lehetőségünket; de csak biológiai természettel rendelkező teremtményként semmi tudomásunk az emberről. A történelemben ténylegesen csakis a gyakorlati okossággal – s ez, mint láttuk, erényektől áthatott okosság – rendelkező emberrel találkozunk.”¹⁶

Arisztotelész és MacIntyre barátságáról szóló gondolatainak összevetése alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a barátság fogalmát a gyakorlati okosság és az erények közötti kapcsolat metszeteiben vizsgálva köthetjük a mindennapi élet jelenségeihez. Mindenféleképpen arról kell ítéletet alkotni, hogy az adott ember mennyiben képes az erényekkel kapcsolatban az aktuális közösségi hagyományt összeegyeztetni saját személyisége minőségeivel. Ebbe egyaránt beletartoznak az érdemek és a hibák. Egy következményt feltétlenül el kell kerülnünk: az ész mindenhatóságát nem devalválhatjuk pusztán a szenvedélyek szolgálatára. A morálfilozófiának éppen az a funkciója, hogy kísérletet tegyünk a szenvedélyek nevelésére, formálására és abban az értelemben tűzzük ki az emberi teloszt, hogy egyes cselekedeteink összhangot képezzenek a szükséges erények értékkritériumaival.

Mindez természetesen, mint szigorú erkölcsi rendhez való ragaszkodás, a modern kor utilitarista és pragmatista világában egyre nehezebben képviselhető, hiszen a felgyorsult élet megsokszorozta a társadalom különféle szintjein azokat a konfliktusszituációkat, amelyekben gyakorta nincs mód az erényekkel összefüggő értékkritériumok figyelembe vételére. Ugyancsak problémát jelent az, hogy az utóbbi négy száz esztendő erőltetett és kényszerű gazdasági növekedése teljes mértékben átformálta az emberi egzisztencia szerkezetét. A testi és lelki egyensúlyban élő ember egzisztenciája külsővé vált, és háttérbe szorultak – legfőképpen a XX. században – a lelki-szellemi aspektusok fontosságai. A dekoratív technikai és a fogyasztói világ a külsődleges entitások

¹⁶ MacIntyre 218. o

elérésére helyezi a szabadság megvalósulását, s ebben a helyzetben egyre kevésbé marad lehetőség az erény aspektusainak áttekintésére. A barátságról, mint erényről, nem tudunk sokkal többet mondani, mint amit Arisztotelész megfogalmazott. Ennek érvénye végig kísérte az elmúlt két- és félezer év történetét. Természetesen „korszerűtlen” lenne az arisztotelészi egységeket visszasírni, de tanulságként és viszonyítási lehetőségként feltétlenül továbbra is figyelembe kell vennünk a *Nikomakhoszi etika* igazságait, s tartsuk meg a barátságot annak, ami: „*egy lélek két testbe szakadva*”.

Friedrich Schiller sorai talán józanságra intenek, s belátjuk, hogy az emberiség jellemből szőtt sorsállapota ugyanaz marad, mint volt két- és félezer év alatt.

*„Gyűlölettől váltunk holt tömeggé,
Szerető karokban istenekké,
Vágyva édes bilincsünk vasát –
Számlálatlan nem-teremtő szellem
Fokain át tör föl rendületlen,
Istenien ez a vágy.”¹⁷*

¹⁷ *Friedrich Schiller versei.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977., 49-51. o. Fordította: Eörsi István.